

מאורות המשפט

איגוד בני תורה הספרדי

כתיבת ז' שבורה לספרדים כיום בארץ ובחול

א' אייר תשפ"ג

לכבוד מורי וידידי הרב משה עזיז שליט"א, רב בית הכנסת "אור אסתר" של איגוד המשהדים דארה"ב, במתא גריט ניק דיתבא על כיף ימא וממימי בארות מסתפקא,

שאלה

במה ששאלת באיות שם پژمان (Pejman) לפרסיים בכתובה.

תשובה

בעצם שאלתך היא איך כותבים מה שנקרא "ז' שבורה" לפרסיים¹ בבתי הדין. האם כותבים את השם – ג או ז, עם או בלי קו למעלה – דהיינו, פגמאן, פג'מאן, פזמאן, או פז'מאן? שאר האותיות נכתבות בקלות לפי כללי כתיבת שמות ערב/פרס אות באות – פ (پ), ז (ژ), מ (م), א (ا), ו (و), ורק צריכים לברר את עמדת האות ז (Je\Zhe). כעת שאלת עבור כתובה, אבל אם כבר דנים בענין אז מאוד כדאי לבדוק מה המצב בגיטין בארץ ובחול כדי ללבן סוגיה זו די צרכה ולהוציא שטר ברור מתחת ירך.

אחינו האשכנזים כבר דשו בסוגיה זו מלפני שנים רבות, והיו בזה ג' גישות – ז', ש', וזש, וכיום המנהג לכתוב זש.² ולספרדים יש דעות שונות – יש הכותבים ג' עם נקודה או קו – אותו סימן שכותבים לג' שבורה³ – ויש שכותבים ז' עם נקודה, ובירושלים ובעוד מקומות שנהגו שלא לכתוב שום נקודות בגט משמיטים את הנקודה. רוב ככל הדיינים בא"י כותבים ג' כנהוג כבר ומעדיפים את זה כי כולם יודעים שהאות ג' מסמן מגוון של צלילים, אבל יש שהנהיגו בתקופה האחרונה לכתוב ז' כדי לחלק בין הצלילים של ג' שבורה וז' שבורה במקרים שהצליל ז' שבורה בא מאות אחרת שאינה קשורה לאות ג' וצאצאיה. ככה מבדילים בין שיבושי הג' שנוצרו במשך הדורות ואות שאינה קשורה כלל. עם זאת, יש שסוברים שאף על פי שנכון אמת הדבר שיותר טוב לכתוב ז' במקרים מסויימים, אין לשנות מהמסורת בלי הכרעת גדולי הדיינים.

בארצות הברית, קודם כל ענין זה נדיר ביותר, שהרי צריכים ספרדי הבא לבית דין ספרדי או לבית דין אשכנזי ומבקש גט ספרדי (כי אם לא יבקש, יכתבו לו גט אשכנזי כהוראת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל), וגם יש לו או למשפחתו שם הכולל צליל זה. ואם שולחים את הגט לארץ, אז דייני א"י מורים איך הם רוצים

¹ צליל אות נ צפרתית, אות ז' בפרסית, [ʒ] באלפבית פונטי בין-לאומי.

² גט מסודר (שער שביעי, סימן ט"ז, סעיף י"ב), טיבו של גט חלק ג' עמ' קיא, שערי שמות גיטין עמ' קיד, ועוד אחרונים.

³ צליל נ אמריקאית, אות ج בפרסית, [dʒ] באלפבית פונטי בין-לאומי, המסומן עם "דזש" לרוב האשכנזים כיום. וראה עוד

<https://en.wiktionary.org/wiki/%D8%AC>

שהרב המקומי יכתוב ועצת הרב המקומי תופר. עכ"פ, במקרה שקיימים התנאים האלו, נחלקו מסדרי הגיטין אשר בארה"ב איזה אות לכתוב. יש ככה ויש ככה, כמעת שקולים.

ולמעשה, רבה של קהילותיכם מו"ר הרב אליהו בן חיים שליט"א סובר לכתוב ז', אבל מרגלא בפומיה שכל שניכר לבני אדם הכוונה, כשר, כמ"ש מרא דשמעתתא, מהר"ם בן חביב בגט פשוט ס"ק קמב. ולענין הוספת הנקודההקו למעלה, כבר נהגנו להוסיף, וכן עשו במדינת פרס, ועדיין לא זכינו לשכון בירושלים עיר קדשנו ותפארתנו, ולכן נכתוב אותו.

ויכתב שמו בישראל **פ'מא**. ויהי רצון שיבנו בית נאמן בישראל.

ועיין בדברי הדיינים הגדולים שכבר כתבו בנושא הזה, ואולי מקום הניחו לי להאיר להעיר ולעורר, לשאת ולתת בדבריהם, ולכן הוספתי כמה נמוקים לתועלת הלומד.

נימוקים

⁴ובסוף דבריו, "למעשה אם יכתוב כמו שהאשכנזים כותבים אולי עדיף שבוזו אנו מרוויחים שהביטוי הוא הגון וגם אין מעמיסים על האות גימ"ל כל כך הרבה משמעויות, ובפרט בפרסית שיש עוד אות יותר מערבית שמבטאים ממש כמו גימ"ל והוא האות ג וצ"ע.⁵

וכן כותבים למעשה עוד ממסדרי הגיטין הוותיקים דאתרין, הרב יעקב ליכטער, והרב אשר חשואל, והרב מנחם מנדל סנדרוביץ שליט"א.

ע"ע בילקוט הריח (דיני כתיבת שמות בגיטין עמ' ט"ז, להרב שמואל אברהם חזן שליט"א, חבר בין הדין הרבני בחיפה) שציין לכל המקומות שאביו הרב יצחק חזן זצ"ל, אב"ד דחיפה וחבר ב"ד הגדול, כתב פעם אחר פעם לכתוב ג'. ובדבר הלכה (גיטין ח"ב עמ' קמו) הרב אלעזר נידאם שליט"א הביא שתי דעות בג', עם נקודה

ג' עם נקודה אב"ד תל אביב, הרב צבי בן יעקב שליט"א מבשר ואומר שבארץ ישראל נהגו לכתוב לספרדים בכל מקרה וענין ג'. וגם הרב עזרא בצרי שליט"א (דיני אישות ח"ב עמ' קי"ז) כותב ג. ואלו דברי בנו הרב משה בצרי שליט"א, "אאמו"ר שליט"א, לא נכנס לדון בז' שבורה כי המנהג תמיד היה לכתוב בג בלבד. כששאלתי אותו על כך, למה לא כותבים גם ז' שבורה, השיב שידועים שכשנכתבת האות ג יתכן שינוי, ולא בטאו שום שינוי באות ז, והיא למעשה גם קרובה לג' השבורה." עכ"ד. ושם בירושלים כתבו ג לבד בלי שום גרשונקודההקו למעלה.

וכ"כ למעשה לפרסיים בארה"ב הרב ירמיהו בניוביץ, מסדר גיטין דבאלטימאר, ברשימת שמות פרסיים שלו, גימ"ל עם קו (או נקודה) ושם הוא גם מציין שאות זו נדירה בשמות פרסיים בכלל וחלק מהם אינם מצויים כלל אצל יהודים.

⁴ הקדמה לרשימת שמות פרסיים אשר לו. וראוי לציין שאף על פי שאין הרבה שמות פרסיים על אות זו, יש הרבה יהודים פרסים עם שמות צרפתיים המכילים אות זו – Jaqueline, Gisette, Joseph, וכו', ואני מכיר הרבה מהם אישית. ובאמת שמות ביזין (بيژن), מניזיה (منيزيه), זיאלה (زاله), זיאל (زیلا), מוזדה (مژده), ומוזגאן (مژگان) מצויים בקרב קהילות הפרס.

⁵ לע"ד כבר יש לנו פתרון בז' בלבד עם הקו, ולמה צריכים לקבל פטנט אחר? אלא ש"ש" יותר קרובה לצליל המדובר מז' לבד, אבל לא נראה שזה מספיק לשנות מהמקובל.

ובלי (ואנו לא נכנס למלחוקת האם לנקד או לא לנקד, כי מנהגנו לנקד).

ובדבר הלכה שם (הערה מ"ד) הביא ראיות מעזרת נשים ושם חדש ועוד ספרים שכן עשו למעשה לכתוב ג' לצליל זה בשמות אחרות כמו ג'מילה וכדומה, אבל לע"ד אין הכרח שככה ביטאו שמות אלו (הנכתבים עם ה ערבית ולא ו פרסית) בארץ ישראל לפני שלוש מאות שנה או במצרים לפני מאה שנה. יתכן מאוד שביטאום עם ג' שבורה, וצריכים לבדוק בספרי חוקרי הלשון. ויש ליישב את דבריו, שבדיאלקטים השונים של ערבית האות נהגה בצלילים שונים ולא רק כג' שבורה. למשל, במצרים הוגים אותה כג' רגיל, ובמערב הפנימי כז' שבורה.⁶ ויתכן שהגיית השמות המופיעים בעזרת נשים ושם חדש היתה עם ז' שבורה. עכ"פ הלב לא מתיישב בזה לומר שבערבית המדובר בא"י העות'זמנית של מאה ה 17 ובמצרים של המאה ה 20 הוגו שמות אלו עם ז' שבורה. ולכן, אין ראיה מספרי האחרונים שגם כולם לא שלטו די הצורך בשפה הערבית, ואאריך בזה עוד במקום אחר בע"ה.

אולם מכל זה משמע שהאות ג הוא ההכי טוב לסמן את מגוון הצלילים היוצאים ממנה – ג, ג', וז' – ממה שהגייתה שונה ממקום למקום אבל האות בערבית היא אותה האות ה. אמנם האות ג (ג) והאות ז (ז) נוספו בשפה הפרסית ואין

מופיעות בשפה הערבית, אלא הכל תלוי על הגיית האות ה וכנראה שהעיקר הוא הצליל ולא האות. וגם אינני בקי אם יש הבדל מהותי בין הז' השבורה של הערבים ושל הפרסים, ויש לחקור עוד.

ז' עם נקודה
אב בית הדין הרבני האזורי ירושלים לשעבר, הרב יוסף גולדברג שליט"א⁷ כתב מאמר ערוך ומסודר בענין הזה. ע"ש במ"ש וגילו ברעדה. דעתו ע"פ הרב שער המפקד והסבא קדישא שיש שמות שמקורם בג' רגילה, ומתוך שיבוש הגיעו לג' שבורה, ומשום עוד שיבוש הגיעו לז' שבורה. בכל המקרים כותבים ג'. אבל בשמות שמקורם בז' שבורה בלי קשר למשפחת האות ג (כמו נד"ד) יש לכתוב ז'.⁸

וגם הרב בן יעקב היה סובר שבאמת צריכים לכתוב ז', כי בתקופה האחרונה של כמה עשרות שנים נהייה יותר מקובל לכתוב ז', והדיינים החדשים והצעירים של ימינו יותר נחשפים לתופעה זו משל דייני העבר. ובכל זאת הרב בן יעקב לא משנה ממה שקיבל (מהרב אלאחד, הרב אקסלרוד, והרב פלדמן) בענין כה עקרוני, ולכן כותב ג', וכך הוא מורה לשואלים, אבל עם

דמסתפינא, אמינא, ומרוב פחד אימא שכלל בידינו שהרבה מהשמות שברשימות האלו הוכפלו פעמים שלוש מרשימה לרשימה בלי דיוק, כמו שהרב שם חדש עצמו כתב שם בהקדמה. ובלי הסבר מרושם השמות על הגיית האות, אין הכרח שהגייתה היתה באופן א' או ב'. הדין אמת, אבל אין הכרח שדיברו על הצליל הזה. באר"י יש שביטאו את האות ה כג' שבורה, ויש כז' שבורה, וכ"ש במצרים שביטאו אותה כג' רגיל. שו"ר שהרב גולדברג עצמו דחה את ראית הרב נידאם בשתי ידים בהערה 5 ונאזרתי שמחה.

⁶ תודות לידידי הרב יעקב הופמן שליט"א שהעיר לי אודות תופעה זו.

⁷ טיבו של גט ח"ג פרק י, ובייצורו הראשון, נכתב כמאמר מורחב הניגש באתר דעת: https://www.daat.ac.il/he-il/mishpat_ivri/maamrain/goldberg-ofen.htm ונדפס בספרו גיטי שליחות (נספח ד'). ע"ע בקובץ שורת הדין כרך ט"ז עמ' רטו.

⁸ ומש"כ שם בהערה 3 בשם הרב דבר הלכה להביא ראיה מהשם חדש שכתב ג' על שמות צרפתיים כמו ג'אן וכדומה, לע"ד אין שום ראיה שהגיית שמות אלו היתה בדרך הצפרתית (ז' שבורה) ולא האמריקאית (ג' שבורה). אע"פ

יגיע גט עם ז', או שהדיין יתעקש לכתוב ז', לא ימנע מלמסור את הגט, ולא ינהל ויכות. עכת"ד.⁹

דעות הרב בן יעקב והרב גולדברג לשמור או לשנות השפיעו הרבה על דיני זמננו. הרב מנחם מנדל סנדרוביץ סיפר לי שבהתחלה הוא התעניין לכתוב ז' וכן היה נוהג עד שדיבר עם הרב בן יעקב והחליט לנהוג כמוהו, וכדאי הוא, אע"פ שדרך האשכנזים לחלק בין הצלילים וכך הוכשר הרב סנדרוביץ, כאן כדאי הרב בן יעקב.¹⁰ ולהיפך, אף על פי שהרב עזרא בצרי תמיד כתב ג', בנו הרב משה, אחרי ראותו את דברי הרב גולדברג, ממליץ לשקול לכתוב ז' כשצריך אבל לא עשה מעשה נגד הנהגת אביו לכתוב תמיד ג'.

ועוד מעשה רבותינו בקרבנו, דיני עדתנו, מלכי פרס, מו"ר הרב נסים דויד (לוס אנג'לס), הרב שמואל כאשכראמאן (אטלנטא), והרב אליהו בן חיים שליט"א – שלושת מסדרי הגיטין הפרסיים אשר באר"ב – כולם כותבים עם ז' (הרב דויד והרב כאשכראמאן דוקא כפי שיטת הרב גולדברג).

ולמען שלימות המחקר יש לציין דרך אגב שיש גם הכותבים ז' בלי שום נקודה או קו, כמ"ש במזכרת הגיטין של הרב שלום משאש זצ"ל, נדפס בסוף ספר תבואות שמש על אבן העזר,

בכמה מהגיטין. ע"ע בגרש ירחים לדודו הגר"י משאש זצ"ל (פרק יד בשם ג'מילה) שכתב לכתוב ג' עם נקודה למטה (כמנהג מערב הפנימי). ע"ע בשושנת העמקים (בוחבוט, גיטין עמ' שורש ד' ענף א', עמ' תעט) בענין איות שם ריו די ג'ניירו, שמסכם את ענין כתיבת הרפה בכלל בטוטו"ד, והביא כמה אחרוני המערב והמזרח שכתבו ז' על מה שנראה שהגייתה היתה ז' שבורה וכמה שכתבו ג'. ותלה את הכל על מנהג המקום. וכן נראה שהוא נכון על פי הגיית האות ג' במקומותיהם.

וראיתי במנחת אשר (אלחדד, סידורי גיטין עמ' כת, נז, וקסו) שגם כתב עם ז' בלי נקודה כפי השם חדש. וראה מש"כ שם בעמ' רלח שכותבים תמיד ז', ושכן היה דעתו של הרב יצחק חזן זצ"ל, אבל יש מטילים דל"ת גם בכתוב ספרדי אם שומעין דל"ת לפני כן. וכנראה שזה דלא כמ"ש הריח הגט שם שכותבים ג' עם נקודה. וצל"ע.

⁹ והמשיך לבאר את שיטתו היסודי הזה וז"ל: אני תמיד אומר שבנושא של שמות גיטין יש אבולוציה (מילה קצת גסה, אבל בהקשר של שמות גיטין – נכונה), דבר שנכון ע"פ ההלכה להתאים את הכתיב לקריאה והכתיבה המקובלת. כך החל הכתיב האשכנזי, שכולנו מבינים שלא היה ביומן מתן תורה והגמ'. ההליך הוא כזה – קודם שזה יהיה מקובל באופן ברור ונהיר, ויגיעו דינים צעירים שכך ראו וסבורים שכך יש לכתוב, ואז משתנה.

אתן דוגמא – שמות ישראלים. בזמנו הרב עמרם אלחדד החזיק צילום של השמות העבריים מאבן שושן, ובצחות והומור אמר שגם הוא פוסק. כל' הוא קיבל שיש מושג כזה של שמות ישראלים. הרב פלדמן, שכל שיחו ושיגו היו בלעז (אידיש), דבר על זה בזלזול. אבל אני סבור כמו הרב

אלחדד, שיש שמות עבריים, מהתנ"ך והתלמוד והראשונים, ויש שמות לעז, ויש שמות ישראלים. מדובר בשמות שנוירו מלעז, וכותבים כרגיל. עמדה זו היתה מקובלת גם על הרב בלייכר.

זו גם אבולוציה של שמות גיטין.

לכן בענין שאלתכם, אני כותב כפי שנהגתי 26 שנות כהונתי כדיין – ג', אבל הרוצה לכתוב ז' – אין מחזיחין אותו. זו דעתי בצורה ברורה. עכ"ל.

¹⁰ ומעניין שההוא אמינא של הרב סנדרוביץ הוא הצ"ע של הרב בניוביץ. הרב סנדרוביץ בהתחלה היה כותב ז' לפי סברא זו עד שדיבר עם הרב בן יעקב והשתכנע לכתוב ג', והרב בניוביץ התחיל עם הג' ובסוף הסתפק שלא לכתוב ג' על פי אותו סברא.

מאורות המשפט

איגוד בני תורה הספרדי

סוף דבר:

בנד"ד, שם פז'מאן מכיל אות ו הפרסית שאיננה קשורה לאות ח הערבית וצאצאיה, ולכן לדברי הרב גולדברג בוודאי תכתב בז'. ולכאורה אפילו לדברי הרב בן יעקב אין כאן שינוי ממסורת אם מדובר על האות, ואפשר גם לשיטתו לכתוב ז', אבל אם מדובר על הצליל, בוודאי שעדיין שייך לשמור את המסורת. שו"ר באתר מערכת שמות גיטין של בתי הדין הרבניים שהרב אביטן שליט"א כתב את השם הפרסי ביז'ן עם ג' – ביגא'ן,¹¹ וכן הרב עבו כתב מז'דה וז'ילא עם ג'. ושם בשם ז'אלה הרב אביטן כתב עם ג' וכתב בזה"ל: ג'אלה – שם פרסי נקבע עפ"י חו"ד של הרב חוגי ועובדיה יוסף. עכ"ל. ולכאורה בכל מקרה, מי שאינו סובר כמו הרב גולדברג יכתוב ג'.

ולכן, למרות שיש סיבה טובה לכתוב ז' בשמות כזה, בכל זאת דברי הרב משה בצרי מתאימים מאוד: "אני אינני רואה את עצמי כראוי לשנות משהו מהמקובל, ולא באתי לשנות שום מוסכמות אלא להעיר לב הדיינים שהתייחסו לזה, ודברי אינם אלא המלצה בלבד שהגדולים ואבות בתי הדין ידונו ויחליטו מכאן והלאה איך לכתוב את כל השמות האלו."

ובינתיים, לך לקהילתך, תעשה כמו מו"ר הרב בן חיים.¹²

בברכה,

מרדכי הלל ג'זואהרי (جواهری עם ג' שבורה בהגייה פרסית כמבואר)

¹¹ וצ"ע למה כתב שמה א'.

¹² אולם, עיין בדברי הרב גולדברג והרב נידאם שם בענין החלפת ג' וז' עם מעכב, שיש מחמירים שזה שינוי השם באיזה מקרים. ע"ש. ועוד חזון למועד.